

RUSKÁ MINULOST A SOVĚTSKÁ PŘÍTOMNOST
RUDÉ KOLO ALEXANDRA SOLŽENICYNNA

Michel Heller

Tisíc stran "Listopadu roku šestnáct" spolu s ^{osmišty} padobáči stranami "Srpná roku čtrnáct" dávají představu o tom, co to je Rudé kolo. Dva první "oddíly" této "historické zprávy v úsečích doby" zahrnují dobu od dosazení Mikuláše II. na trůn (1894) po 17. listopad 1916. Solženicyn si je vědom toho, že nelze zastavit tok dějin ani vymezit okamžik zrodu zmatků, ale přesto se usilovně snaží nalézt tu "hodinu pravdy", která předurčuje budoucnost. Podstatná část autorova záměru se zjevuje zcela jasně, zbytek zůstává dosud zahalen tajemstvím. Toto rozměrné dílo s množstvím reálných i fiktivních postav, faktů, úvah a historických podrobností ponechává volný prostor četným interpretacím, Solženicyn vzbuzuje obvykle u kritiků reakce krajního efektu.

Pokud se týká mne, četl jsem Rudé kolo jako dějepisnou řístanku. Solženicyn by býval mohl vložit do záhlaví slova "Číslo jedna", hlavní postavy knihy Povídka o nenamencí luně od Borise Pilňaka: "Kolo dějin... je v nezměrné hojnosti potřásáno krví a smrtí, zvláště kolo revoluce." Smrt, krev, revoluce - to je ono "rudé kolo". Po vydání knihy Souostroví Gulag se rozšířil názor, často vyslovovaný se stínem výčitky - totiž že zde Solženicyn o sovětských táborech neříká nic, co by nebylo známo už před ním. Je to nespravedlivá výčitka; bylo známo všechno, ale nikdo nic nevěděl. Solženicynova kniha otevřela lidem oči; slovo Gulag se stalo nejkratší a nejpřesnější definicí ruského systému. Hippolyte Taine to formuloval: člověk musí být velkým spisovatelem, aby se mohl stát historikem.

Rudé kolo je historií revoluce. Přesto však A. Solženicyn nenapsal historický román. První verze "Srpná roku čtrnáct", jež vyšla v Paříži r. 1971, je skvělým příkladem historického románu. Ale autor jej znovu přepracovává a v r. 1983 publikuje jeho novou verzi. V původní edici není žánr díla upřesněn, v druhé je již definován jako "vyprávění v úsečích doby". Již Souostroví Gulag neslo podtitul "pokus o umělecké bádání", Solženicyn ohla-

2. šuje zrození originálního žánru.

Je těžké popsat dějiny ruské revoluce. Když se Michelet zamýšlel nad francouzským "rudým kolem" - stejně jako Solženicyn se sedmdesátiletým odstupem -, Francie již měla čas prožít pád monarchie, jakobínskou diktaturu, termidor, Konsulát, císařství, návrat Bourbonů, Republiku a znovu císařství. Rusko, sedmdesát let po říjnovém převratu, zůstává stále v rukou politické strany organizátorů revoluce. "Dokonce ani ruiny nemohou být ukázány v pravém světle," poznamenává v r. 1929 Pasternak, "dostala-li se společnost jednou bryndy a je v plném rozvoji."

Spisovatel se pokouší pochopit, co přivedlo zemi do záhuby. Nebyl svědkem událostí, které popisuje v jednotlivých "uzlech". Je nicméně přesvědčen, že dnešní pozorovatel nejen chápe, ale i "vidí" minulé události lépe. "Současníci byli obětmi autohypnózy," říká Solženicyn. Existuje nespočet historických pramenů; dokumentů, svědectví memoárů. Od chvíle, kdy Solženicyn pojal myšlenku napsat svůj "velký román o revoluci", ono rozhodnutí zcela ovládlo jeho život. Hrdina prvního dílu Gleb Něržin, spisovatelovo alter ego, je spokojen se svým osudem: "Bylo snad stanovisko k revoluci správnější, než je pohled přes mřížo, které ulila?" Vězení je pro něj nezbytnou etapou v porozumění revoluci.

Lojalita či zrada

Od svého mládí slyšel Gleb Něržin "němé poplašné zvonění" tak jako Lantenac v Hugově románu Devadesát tři. Ten němý zvonek řinčí a přikazuje: "Znat a rozumět! Všude vykřičet! Vzkřísit vzpomínky!" Již v dětství cítil, že je podváděn, že je živen "lží o Dějinách". Celý jeho život, jeho mládí, doba války, uvěznění se stává hledáním pravdy o minulosti. Když pak objevuje mimořádnou lidskou vlastnost zapomínat, rozhodne se odhalovat pravdu a "přibíjet na kříž" lež: Čtyři hřebíky pro každý žvát, pěkně za ruce i za nohy. Ať ta jejich lež visí a smrdí, dokud slunce nevyhasne, dokud nezmrtní život na zemské planetě. V tom vidí Gleb Něržin "svůj úkol a své poslání". Příběh nutí autora koncipovat další postavu románu: Inokentije Volodina. Text svěřený Volodinovi prošel největšími změnami. V "upravené" verzi je Inokentij skutečně hoden svého jména, je opravdu nevinný: varuje telefonicky ženu

profesora Dobroumova, lékaře, který ho v dětství vyléčil a nyní má odjet do Paříže s jistým posláním, aby profesor pod žádnou zámkou nevydal svým francouzským kolegům požadovaný lék. Volodin dlouho váhá, zda má vůbec telefonovat. Nakonec se rozhodne při vzpomínce na svoji matku, na své dětství. Ale rozhovor je nahrán a dešifrován a Volodina zatknou.

Ve "skutečné" verzi telefonuje Volodin, sovětský diplomat, na americké velvyslanectví a informuje vojenského atašé, který nechce poslouchat ani rozumět, že jistý sovětský agent v New Yorku má v nejbližších dnech obdržet přesné technické instrukce týkající se výroby atomové bomby.

Inokentij Volodin je viněn zradou - vyradil tajemství představiteli cizí moci. Skutečnost, že ho nikdo neposlouchal, a že nezbytná opatření nebudou tudíž učiněna, je zde vedlejší. Volodin volí mezi zachováním věrnosti sovětské vládě a svou povinností vůči lidstvu. Vrhá se do prázdna, píše Solženicyn, vědom si toho, že zemře: "jakoby náhle osvícen pochopil, že nelze tolerovat sprostou krádež bomby, jíž by se do roka Sověti oháněli". Inokentij se pokouší zachránit civilizaci: "Atomová bomba v rukou komunistů, to je konec této planety."

Loajalita a zrada jsou dvěma velkými tématy tohoto románu. "Co je kníže Kurbski? Zrádce. Ivan Hrozný? Náš otec."

Odvíjí se nelítostná debata o esenciálních otázkách: Co je vlastenectví? Co je to zrada? Co je vlast? Solženicyn dává slovo jak Rubinovi, neústupnému marxistovi, který za války šířil propagandu mezi Němci, nabádav je, aby se připojili k sovětskému táboru, tak Sologdinovi, nesmiřitelnému nepříteli komunistické moci, který obhajuje počin bývalého politického vězně, jenž po deseti letech tábora přeběhl na německou stranu a obrátil zbraň proti bývalým vězňitelům. Pro Rubina je rozhodování jednoduché: "Jak to můžeš srovnávat? Objektivně, můj Němec pracuje pro socialismus, a tvůj mukl proti." I pro Sologdina je to jednoduché: socialismus je Zlo a tedy se s ním musí bojovat.

Ze všech postav prvního dílu je Inokentij Volodin jediný, kdo se rozhoduje jinde než ve vězení - pro řešení, které ho přivede za mříže. Volodina radikálně změní stanovisko ke své-

tu, ve kterém žije (ostatně velmi dobře) ve chvíli, kdy objeví ve starých časopisech, na fotografiích a divadelních plakátech předrevoluční minulost. Mladý sovětský diplomat se skvělou budoucností je poháněn nikoliv steskem po zmizelém Rusku, nýbrž trýznivým pocitem, že ho okradli, zbavili jeho minulosti, jeho paměti. Vědom si od té chvíle toho, že svět je ohrožen zradou požírající paměť, pokouší se obracet pozornost na nebezpečí. Spáchá čin, kvalifikovaný jako zrada.

Znát a rozumět

Ve Volodinových "kratičkých učňovských letech" zaujímá důležité místo jedna otázka Geršena: "Kde jsou hranice patriotismu? Má člověk spolupracovat s touto vládou a přispívat tak k definitivnímu zničení celého jednoho národa?" Volodin se rozhoduje zcela svobodně: pro věrnost lidu, pro civilizaci.

Svět, ve kterém žijí postavy Solženicynových knih napsaných před Rudým kolem, rozpolcují vedví vězeňské mříže. Ale všechny postavy, ať jsou dočasně propuštěni nebo nejsou ještě uvězněni, všichni cítí nad nimi se vznášející stín strážních věží tábora. Dobro i Zlo jsou v tomto světě evidentní, světlo je od temnot zřetelně ohraničeno. V Rudém kole, což je vyprávěním z normálního světa, je vše smíchané, zapletené, vše se vzájemně překrývá. Někteří kvapní čtenáři prvních kapitol obviňovali autora z nesčetných hříchů, monarchismu, antisemitismu a mnoha jiných. Něržinova zanícená slova: "Znát a rozumět! Všude vykřičet! Vzkřísit vzpomínky..." odhalují smysl solženicynovského vyprávění. V těch knihách zní mnohohlasý sbor obyvatel ruského impéria začátku století. Spisovatel dává promluvit představitelům velkých politických a intelektuálních proudů doby, monarchistům, revolucionářům, židům i antisemitům, vojákům i generálům, mužikům i poslancům Dumy, kteří bojují nejen vzájemně proti sobě, ale i proti nepříteli zvenčí. To, co zajímá Solženicyna, je především politická historie v předvečer revoluce. Přitom jeho politické sympatie ustupují velmi často sympatiím lidským.

Monarchisté na stránkách Rudého kola hovoří neúnavně o zásluhách monarchie a o její nezbytnosti pro Rusko, což autorovi nebrání v tom, aby současně nevykreslil monarchův portrét, a to

bez lítostivých ohledů. Neúprosná analýza samovládopva charakteru je navíc umocněna spisovatelovou úctou k caruštrýzniteli. I k "Běsům", kteří mívají schůze v jisté kavárně v Curychu, zvláště k prvnímu z nich, Leninovi, chová Solženicyn hluboce lidské city. Ale neskrývá své sympatie ani k Alexandru Chlĵapnikovovi, hlavě bolševické organizace v Rusku. Autorovi imponuje. Vedle Bogrova, posedlého ďáblem, žije krásná Zuzana, jež prohlašuje: "jsem šťastná, že-jsem Židovka a jsem na to hrdá".

Autor a jeho postavy

Alexandr Solženicyn doslova žije dokumentem. Jestliže se mu jako historikovi podařilo shromáždit a zpracovat nesmírné množství dokumentace, jako spisovatel ji podepřel mimořádnou dramatickou silou. Pouhé stenogramy ze shromáždění Dumy, referáty z vládních schůzí by zajímaly jen odborníka. V Rudém kole však tyto dokumenty pobuřují, rozhořčují a udivují. Stejně reakce v nás vzbuzují projevy poslanců Dumy, žvanivých ministrů, hloupých či inteligentních, a probouzí je v nás i autor sám, obracuje se k nám "z minulosti" s ironií nebo hněvem, věda již, co přišlo potom. Solženicyn má již ze Souostroví Gulag zkušenost se přítomnělým dokumentem, kde rozvíjí polemiku s prokurátorem Krylenkem a odhaluje tak jeho pravou tvář. Tento způsob zpracování historických pramenů se stává v Rudém kole základním postupem. Spisovatel polemizuje s řečníky, cituje texty, porovnává prohlášení historických osobností a jejich skutky, pronásleduje kontradike. Metodou systematické studie korespondence a intimních deníků kreslí Solženicyn vynikající . . . portréty klíčových protagonistů tragédie - cara, carevny a Lenina. Jsou tvořeny a sestaveny v dokonalou mozaiku podle autentických dokumentů, dopisů a každodenních poznámek. Na spisovatelovu přítomnost upozorňuje důsledné používání ironie. Portréty velkých historických osobností jsou naleptány žíravinou ironie bez ohledu na city, které k nim autor chová. Na ironii, s jakou popisuje Lenina, není nic zarážejícího. Víc nás překvapí neúprosnost, s jakou je vykreslen carův portrét. Solženicynovi stačí napsat: . . . "Stávalo se občas, že se carovi zachtělo, z jakési hříšné netrpělivosti, znát lépe

6. boží vůli prostřednictvím těch mystických spojení, jež jsou dostupná pouze za svěceným. Obrátit se za tímto účelem na dobré služby tajemných mužů, kteří jsou ve spojení s oním světem. (...)
Nejkouzelnější z těch mužů, pan Philippe, okultista z Lyonu, doktor medicíny, se právě nakrátko šťastně zjevil na petěrburgském dvoře." Náhle pochopíme, proč se časem v paláci objevili četní šarlatáni a posléze i Rasputin.

Konflikt, který postavil proti sobě Mikuláše II. a Stolypina, z autorova hlediska determinující osud Ruska, je zobrazen se stručností a psychologickou věcností (i kde bylo pracováno a dokumentací), počínaje popuzenou odpovědí panovníka svému ministru, jenž mu právě ohlásil oržďroení revoluce r. 1905: "Nechápu, o jaké revoluci to hovoříte! Bývalo by nedešlo ani k nepokojům, kdyby byli u moci odvážnější a energičtější mužové, takoví jako Dunbade, no, jaltský guvernér přece!" Solženicyn nikdy nepronáší přímý soud o carevně, spokojuje se s pečlivě sestaveným výběrem citací z carevniných dopisů manželovi. Sotva lze lépe ozřejmit povahu Alexandry Fjodorovny a postihnout stav země v oněch posledních měsících roku 1916. Autor s Mikulášem II. sympatizuje, podtrhuje dobré stránky jeho osobnosti a nezapomíná ani na závěrečné martyrium carských manželů. Ale Solženicyn chce psát o revoluci pravdu. "A pravda," jak poznamenává Konstantin Leonťjev, "nutí člověka konstatovat, že dobroti jsou ze všeho nejhorší. Osobní čest může imponovat a získat si úctu, ale s politikou nebo organizátorstvím nemají tyto chatrné věci nic společného. Hodní lidé mohou státu někdy velmi uškodit."

"A tak zabraňuje jakémukoli rozlezu naší fantazie, neboť dovoluje shromáždit a s jistotou poznat fakta, vybízaje si za průvodce spíše historiky než romanopisce..." Tak definuje spisovatel svoji metodu v prvním uzlu a připravuje se na popis bitvy v lesích Východního Pruska, kde se neschopnost bitevních velitelů vyrovná pouze blbství vrchního vedení. To vysvětluje, proč jeho historická "panoramata" vytvářejí jedny z nejzajímavějších stránek historické literatury.

Revoluce v knihách a archívech

Knihovny a archívy Spojených států otevírají Solženicynovi ohromné bohatství. V autorově touze shromáždit vše, co se týká

7. revoluce, lze rozpoznat nejen vášně, zápal historika, ale také tu nevyhnutelnou lítost Sovětů, že-byli tak okradeni. Který historik se kdy necítil zdrcen, když nemohl použít všechno to množství dokumentů v jednom jediném díle.

Solženicynovy "uzly" jsou synonymem pro výběr. Spisovatel soustřeďuje dokumentaci okolo citlivých bodů ruské historie prvních dvou desetiletí našeho století. Zajímají ho však zcela přednostně politické dějiny, jinak řečeno, historie uchvácené či ztracené moci.

Po vydání první verze "Srpná roku Čtrnáct" upozorňovali auto- ra někteří čtenáři, jež byli svědky popisovaných událostí, na nepřesnosti v některých podrobnostech: v oblečení, ve značkách automobilů apod. Autor Rudého kola úzkostlivě . . . usiluje o věrné zobrazení minulosti, ale podstata jeho vyprávění leží jinde. Nádherně to vyjadřuje poznámka Borise Pasternaka: "Dějiny - to neznamená vědět, co jsme tenkrát nosili, ale to, že nás nechali jít úplně nahé." Takové je téma "historické zprávy v úsecích doby."

Stolypinovo zavraždění

Nejen změny původního textu charakterizují druhou verzi "Srpná roku Čtrnáct". Také celý charakter vyprávění je změněn. Koncepce postavy Stolypina dává eposu ideálního hrdinu a navíc srovnávací souřadnici. V první verzi je ústřední epizoda tvořena bitvou ve Východním Prusku (na Mazurských bažinách), rozdrčení Druhé armády a sebevražda generála Samsonova. Tím, že ukončuje svůj život, stává se generál symbolem Ruska v agónii. Stolypinova přítomnost ve druhé verzi oslabuje dramatický charakter první ruské porážky a Samsonovovy smrti, neboť to vše je už předurčeno v r. 1911 zavražděním Stolypina.

Dva výstřely, které onoho 1. září třesknou v kyjevském divadle, smrtelně zraňují Rusko, tvrdí spisovatel. Solženicyn hovoří o existenci silné linie car-Stolypin, jež dovolila vítězství nad revolucí r. 1905, fundamentální přeměnu Ruska, zpočatou agrár- ní Stolypinovou rekonstrukcí. Mikuláš II. si Stolypinovu důleži- tost neuvědomuje, stejně jako neví o významu jeho reform. Solže- nicyn velmi obratně ukazuje, že car není jediným, kdo je zodpo- vědný za toto nedorozumění, když se Stolypin, přesvědčený monar-

8. chista, nejvěrnější z věrných, zmiňuje své ženě o setkáních s Mikulášem II., mluví o něm stále jako o "Maličkém": "...mám maličkého rád - nebo zas 'car-dítě'". Nelze pochybovat, že by monarcha nevnímal tuto něžnou shovívavost. Podobné vztahy mezi Bismarckem a Vilémem II. se však skončí také roztržkou. Ale tato roztržka způsobí pouze to, že je Bismarck propuštěn.

Ve chvílích, které předcházejí rozhodnutí o vstupu do války, si panovník stěžuje na to, že nemá jediného muže, který by byl dostatečně neústupný, inteligentní a s takovými kvalitami, aby na sebe vzal odpovědnost a rozhodování... Stolypin! Stolypin byl takový člověk. To je ten, který mu teď chybí, achi ať okamžitě pošlou pro Stolypina. Opravdu tak Mikuláš II. uvažoval? Je to málo pravděpodobné. To spisovatel vstupuje do řeky minulosti, aby připomenul, vyjadřuje své zoufalství a lítost, co přivedilo porážku Ruska. Autorova identifikace s hrdinou vysvětluje ono dojetí v hlase, se kterým mluví o minulosti. Popisuje-li rozbouranou schůzi Dumy, kde poslanci útočí na Stolypina, Solženicyn prožívá scénu spolu se svou postavou: "Ze všech stran se hrne smršť urážek - a náhle selhává naše, až do této chvíle neotřesitelná jistota. Rány, jež jsou nám uštěďrovány, nakonec obrousí naši tvrdost."

Zavraždění Stolypina nakonec rozbije silnou linii. A válka zplodí posléze novou: ta první revoluci rozdrtila, druhá jí dá zvítězit. Hybnou silou dějin je "silná menšina, sebejistá, nezávislá a schopná ovládat". Spisovatel rozlišuje činy ve prospěch Dobra a ve prospěch Zla. Stála-li silná linie v letech 1905-1906 proti revolučnímu hnutí, tedy Zlu, po roce 1914 horečná, monstrózní činnost Zla, ztělesněného Leninem, naráží pouze na nicotu a nemohoucnost.

V kompozici Rudého kola zaujímá druhý "uzel" výlučné místo: v "Listopadu roku Šestnáct" se nic neodehrává (ponecháme-li stranou válku, která nadále samozřejmě trvá. Solženicyn vybírá okamžik zdánlivé nehybnosti, kdy, podobně jako v přesýpacích hodinách, se písek začíná sypat, ale pozorovatel ještě nevidí žádný pohyb. V listopadu r. 1916 už přesýpací hodiny ruských dějin odměřují poslední okamžiky a "aktivní menšina" zatím mrhá v debatách drahocennými hodinami. Znovu a donekonečna se

debátuje o tom, co je zrada a co je loajalita.

V prvních dvou uzlech Rudého kola jsou všechny postavy nuceny volit: zda zachovat věrnost či zradit. Každá z nich se kloní na jednu nebo druhou stranu, k Dobru nebo ke Zlu. Hrdinové "historické zprávy v úsecích doby" jsou rozpolcováni nutností volby mezi ideálem a povinností, mezi citem a přesvědčením, vírou v utopii a realitou, touhou po zisku a povinností sloužit. Jen jediný z nich spojil ideál s povinností - Pjotr Stolypin. Umírá, protože byl zrazen. Ti, kteří ho zradili, by ho bývali měli vlastně chránit. Stolypina však zradil hlavně trůn. Ani teď ani později car neseštopil, nepřišel navštívit zraněného. Neseštopil ■ trůnu. A přece to byla právě dynastie, kterou kulky usmrtily.

Revoluční hnutí a později válka s sebou přinášejí zradu a hysterický strach ze zrady: provokatéři posluhující revoluci i Ochrance, kteří slouží caru a poskytují služby revoluci, pogromy organizované s cílem potrestat "zrádcovství", vyprovokované jen a jen k ospravedlnění vojenských neúspěchů, obvinění ze zrady ministra války Suchomlinova, poprava plukovníka Mjasojedova, křivě obviněného ze zrady... V takové atmosféře dýchají postavy Rudého kola. I v ústřední epizodě prvního "uzlu" (příčinou vraždy Stolypina, závěr druhého "uzlu" tvoří Miljukovův projev v Dumě 17. listopadu 1916 na téma idiotství neboli zrada.

Nezbytný a neskutečnitelný separátní mír

Neohybnost děje "Listopadu roku šestnáctého" je pouze zdánlivá: v pozadí skrytá otázka se v podstatě týká vzájemného vztahu války a monarchie. Mark Aldanov, svědek revoluce a autor závažného cyklu historických románů (jenž klade kořeny živelné tragédie sedmnáctého roku až do roku 1762) přesně formuluje situaci Ruska r. 1916: separátní mír mezi Ruskem a Německem je politicky nezbytný, avšak psychologicky je nemyslitelný.

Velkým tématem druhého "uzlu" je toto protivenství mezi nemožným a nezbytně nutným. Listopad r. 1916 je doba spiknutí. Rodí se nespočet konspirací, jejichž cílem je prosadit nějaké řešení.

Každý mluví o nutnosti změn na trůně. Pro drtivou většinu

"spiklenců" je však nezbytnost palácové revoluce spojena s nezbytností pokračovat ve válce. I monarchista Vorotynceev nakonec souhlasí s nezbytností separátního míru s Německem. Liberálové, Gučkov i kadeti protestují. Kapitán Něčvolodov, historička Andozeraskaja, monarchisté přesvědčení, že je nemyslitelné, aby byl panovník vypuzen z monarchie, se s ním přou. "S tímto panovníkem je vítězství samo o sobě absurdní," odpovídá Vorotynceev, "neboť během války se Rusko změní a stane se něčím jiným."

Inokentij Volodin se rozhoduje ke zradě ve jménu nejvyššího cíle: spásy Ruska. I Vorotynceev je hotov zradit, aby Rusko zachránil. Volodin činí své rozhodnutí a umírá. Jediným výsledkem Vorotynceevova pobytu v Petrohradě je to, že zrazuje svou ženu. Úhrnnou bilancí ohromné "konspirační" činnosti je zavraždění Rasputina v listopadu r. 1916. "Spiklenci se nikdy nerozhodnou přistoupit k akci a realizovat své záměry, neboť jim to jejich city nedovolí: jejich smysl pro povinnost zachovat přísahu, dostát slovu danému spojencům. Tichon, patriarcha, odsoudí Brest-litevskou mírovou dohodu právě proto, že zrazuje dané slovo. Zato konspiranti v Curychu sedmkrát kolem Lenina podobnou morální trýzeň vůbec neprožívají. Avšak i Leninův Kegelklub ztrácí čas v neplodných debatách, alespoň do té doby, než přichází Parvus se svým plánem na zničení Ruska, na jehož podporu obdržel německou finanční dotaci. Parvus a Lenin jsou nejpozoruhodnější představitelé oné "aktivní menšiny", jež stojí na straně Zla. Ti zvolili již dávno a definitivně revoluci proti Rusku.

Které Rusko?

Pro či proti Rusku - taková je nakonec otázka, se kterou jsou konfrontováni konec konců všechny postavy Rudého kola. Ale pro hrdiny tohoto "vyprávění" neexistuje pouze jediné Rusko. Každý je vidí po svém. Carovi je Rus otcovským odkazem, pro carevnu je to dědictví, jež je třeba za každou cenu zachovat pro její dítě, Baby, jak mu říkají. Pro mužiky je to místo, kde se narodili, žijí a taky umřou. Pro liberály je to lid. Historička Olda Andozefskaja nabízí nejúplnější definici: Rusko, to je lid, ale také "střecha, pod kterou ten lid žije. Společný domov

lidu, jinými slovy ruský stát". Vorotynceev, přestože Oldu miluje, nesdílí s ní stejný pohled na "ruský stát", ten je na straně opozice proti carství a je hotov vrátit Polákům a Finům, co jim patří, Vorotynceevovi jsou ta ruská území "domovem" už od nepaměti. A jejich hranice není lehké vymezit. Plukovník Vorotynceev spatřuje mezi četnými válkami, jež Rusko vedlo v minulém století, spravedlivou pouze jedinou, totiž válku krymskou. Lze porozumět jeho pohledu - s ohledem na to, že závěrečná epizoda konfliktu se odehrála skutečně na Krymu, ale lze rovněž namítnout, že tato kampaň začala již v r. 1853 ruskou invazí v Moldávii a Valašsku, a že Krym byl k carství připojen teprve nějakých sedmdesát let před začátkem krymské války.

Koncepce "ruského domova", jenž nemá nikterak v úmyslu rozšiřovat své zdi na úkor jiných zemí, je Solženicynovi nepochybně velmi blízká, určuje jeho stanovisko k mnohým otázkám války a revoluce a zvláště pak k "otázce židovské". Pozornost, jakou věnuje "židovské otázce", svědčí o důležitosti, kterou měl tento problém v ruské dobové politice. Válka spor o židech vyhrocuje, neboť statisíce uprchlíků ze západních provincií zaplavují města ruského vnitrozemí, kde s nimi často až do té doby neměli žádnou zkušenost. Horlivě rozšiřovaný povyk kolem zrady na sebe bere konkrétní podobu ve sporech o židovské exulantství. Spojenci Ruska používají "židovskou otázku" k nátlaku na carskou vládu, opozice v Dumě, žádající zrovnoprávnění židů, uakluje zase pod tímto heslem o spojení všech vládě nepřátelských sil. Jestliže platí známá myšlenka, jež praví, že národ, který utlačuje národy jiné, nemůže být svoboděn, pak stejně pravdivý je Solženicynův postřeh, ozřejmující překvapující fakt, že po revoluci r. 1905 a Mikulášově manifestu se rolnictvu, obrovské většině ruské populace, dosud nedostává občanských práv.

Solženicynovo stanovisko je logické a jasně: židovská otázka je následkem expanze carství a židé mohou žít v Rusku v pokoji a šťastně, zvolí-li si je za svůj "domov".

Záměr a náhoda

Rudé kolo není ještě zdaleka uzavřeno, je příliš brzo na to, aby byl činěny závěry pokud se týká solženicynovského

vidění historie. Jeho dílo dovoluje soudit, že spatřuje v historii působení dvou sil: Úmyslu a Náhody, navrhuje tak hegelovsko-marxistickou koncepci zákonů vývoje a pokroku. Záměry boží jsou přirozeně neproniknutelné. Solženicyn v jednom z rozhovorů pravil: "... Záměry roku 1917 jednou pochopíme. Tajemství náhody je srozumitelnější." Spisovatel předkládá nejeden příklad událostí, které způsobila náhoda: v roce 1906 čta car náhodou zmínku o Stolypinovi a jmenuje jej do vlády, i světová válka propuká náhodou...

Solženicyn je pevně přesvědčen, že autoritativní systém je pro Rusko vhodný, neboť bere na zřetel historické zvláštnosti země, povahu jejího lidu, jeho dimenze. Stejný názor mají i Solženicynovi hrdinové uvěznění r. 1950, stejně jako ti, kteří rozvažují o osudech Ruska v r.1916.

Tragédie Ruska je, jak Solženicyn ukazuje, způsobena absencí elity. Rusko poznalo talentované a schopné muže, takové, jakými byli Ščipov, Krivošejn. Ale těm chyběla ona nezbytná kvalita, kterou měl Stolypin - "ta vůle tvořit Dějiny, touha být vůdcem". Je ještě jiná tragédie, ta, již působí náhoda: revoluce měla na své straně Lenina, který chtěl "dělat Dějiny", a ten "vůdcem" byl.

Solženicyn-spisovatel prohlubuje možnosti historika :skvělá dvaadesátá kapitola "Srpena roku Čtrnáct" by autorovi nepochybně vynesla nejlepší ocenění, posuzována jako obhajoba diplomové práce z historie, kdyby nebyla pro takový účel příliš dobře napsána. Spojení spisovatele a historika v jedné osobě rovněž dovoluje autorovi neomezovat se pouze na jediný, totiž svůj, úhel pohledu na události, ale může jich nabídnout celé množství. A právě tady se v čtenářově nitru rodí otázky. Seznamujeme se s příběhem Marie Spiridinové, gymnazistky, která zabila muže zodpovědného za trestné výpravy proti mužikům, před odesláním na nucené práce je znásilněna kozáky. V druhém "uzlu" se ovšem ukáže, že gymnazistka Marie Spiridinová zabila ve skutečnosti svého milence a byla proto odsouzena. Spisovatel vkládá svá odlišná stanoviska do úst různým postavám, aniž se o tyto rozpory stará. Historik je pak nucen nejen vyložit veškeré možné interpretace, ale také připojit svůj názor.

13.

Rusko a jeho spojenci

Některé Solženicynovy názory dávají vyvstat otázkám. Historik, chce-li tlumočit různá neortodoxní stanoviska, odvolává se na prameny, což nemusí dělat spisovatel. Tím je diskuse ztížena. Tak je tomu se Solženicynovým míněním o vztazích mezi Ruskem a jeho spojenci během války; může vyvolat protenty. Autor poutá naši pozornost ke konfliktu loajality a zrady. Rusko podepsalo s Francií v r. 1911 vojenskou smlouvu, v níž se zavázalo k ozbrojené spoluúčasti proti Německu, jakmile bude dohodnuto o mobilizaci. Ruská intervence ve Východním Prusku skutečně pomohla Francouzům zadržet nepřítele na Marne a dosáhnout vítězství, které rozhodlo o následujících událostech. Porážka Druhé armády na Mazurských bažinách vyvolává tendenci svalit vinu na spojence: "... bylo rozhodnuto zahájit ofenzívu patnáctý den, tedy dříve než mohly být připraveny zadní voje, takový byl spěch na pomoc Paříži!" A o několik stránek dál: "Začali jsme ... patnáctý den, přes stav totální nepřipravenosti. Jsou-li přátelé v nebezpečí, musíme umět sestoupit pro ně do bažiny." Takové tvrzení je sporné hned z několika důvodů; předně nelze seriózně hovořit o totální nepřipravenosti ruské armády: je připravena dokonce s velkou početní převahou infanterie, kavalerie i artilerie, avšak je připravena způsobem, abychom použili formulaci anglického historika, jakým si přípravu představoval velitel štábu Žilinski. Porážka Francie na Marne^{by} odsoudila ostatně k porážce nepochybně i Rusko. Lze se domnívat, že by okamžité zakončení války a uzavření míru bývalo mohlo zabránit revoluci, ale v létě 1914 všichni mysleli pouze na vítězství, Mír byl nakonec podepsán a jeho porušení se tehdy zdálo nemyšlitelné. Solženicyn rozvíjí své stanovisko dál a trvá na tom, že ruské armádě v r. 1915 běželo pouze o to, aby "své spojence zbavila rozpaků". Ukazuje se, že Svečin je shovívavý, když odpovídá "oprávněji" na Vorotyncevy nářky: "Verdun byl krvavý masakr. Francouzi tam mohli ztratit přes dvě stě tisíc lidí". Ve skutečnosti dosáhly ztráty francouzské strany téměř 400 000 mužů a ztráty německé téměř 600 000, což nemohlo než usnadnit situaci na ruské frontě.

Případ Azeť a Bogrov

V již prastaré diskusi o Azeťovi je autor Rudého kola kate-
gorický :: Azeť nebyl provokatér; taková představa je pouze mýtus.
Jednoduše jen sloužil Ochrance. To byl i Stolypinův názor. Solže-
nicyn však nepřináší dostatek důkazů, aby mohl být "mýtus o Azeť-
fovi" vyvrácen; naznačuje například, že "taktika ~~se~~ ukládala in-
ciátorům atentátů setrvávat na místě vždycky" po dobu teroris-
tických akcí, a že Azeť pobýval v zahraničí v době atentátu na
Pleva a Sergeje Alexandroviče. A bylo tomu tak. Jenže Azeť byl
byl na dva kroky od Borise Vnorovského, vrahajícího 6. května 1906
bombu na vůz generálního místodržitele Moskvy, Dubasova.

Stránky věnované Bogrovovu případu svědčí o zcela zvláštním
zájmu, neboť jsou obzvlášť dobře napsané a jsou skvělým příkla-
dem Solženicynovy práce a historickými prameny. Spis o aféře Bo-
grov shořel, jak známo, při požáru v kyjevské Ochrance po únoru
1917. Přesto byly uchovány protokoly Bogrovových výslechů, stej-
ně jako výslechy . . . agentů, příslušníků kyjevské a petěr-
burské policie. Existují rovněž svědectví osob, jež znaly Sto-
lypinova vraha, Kurlovovy a Geracimovovy memoáry. . . Ke koncepci
Bogrovova portrétu použil Solženicyn vzpomínky anarchoisty Goro-
man-Roščina. Vypůjčuje si od něj onu vrahovu "duchovnost", kte-
rou Stolypin uhodl - jakým způsobem? - v člověku v okamžiku,
kdy se k němu řítí, aby ho zabil. Bogrov, budoucí vrah, zjevuje
svůj charakter a poslání, kterým se pověřil v rozhovoru s Jogo-
rem Lazarevem, eminentním členem revoluční socialistické stra-
ny. Solženicyn zde užívá Lazarevovy memoáry, avšak jako romano-
pisec, nikoli jako historik. Bogrov vysvětluje Lazarevovi,
proč si vybral za terč právě Stolypina: "... To je figura ze
všech nejškodlivější, opěrný pilíř tohoto . . . režimu." A
Solženicyn ho nechává dodat: "Jestli dovolíte, Stolypin je
příliš dobrý pro tuto zemi."

Ti, kdo revolucionáře Bogrova znali, vysvětlovali jeho čin
jako potřebu vykoupit hřích spáchaný tím, že sloužil Ochrance.
Podobné případy se již v dějinách ruského revolučního hnutí vy-
skytly. Bogrov Lazareva vyhledá a pokouší se ho přesvědčit, aby
u něj převzal na své konto teroristický plán, který sestavil. Bo-
grov je dokonce hotov zabít kohokoliv jiného: "Ať strana určí
osobu, jakou sama uzná za vhodnou." Avšak Solženicyn trvá na

tom, že Bogrov chce zabít jen a jen Stolypina. Má pro to své důvody. Bogrov měl prý ve chvíli, kdy vystupoval na popravišti, jak se anarchista Pjotr Ljatkovskij, jeho spoluvězeň z posledních dnů před popravou, dozvídá od jednoho z dozorců, ještě čas říct: "moje nejšťastnější chvíle v životě byla, když jsem se dozvěděl, že je Stolypin mrtev." Ljatkovskij i ostatní Bogrovovi druhové v tom spatřují satisfakci zrádce, jenž se teroristickým aktem vykoupí. Solženicyn pokládá atentát na Stolypina za finální řešení konfliktu mezi silami světla a silami temna, jež ztělesňuje Bogrov, který zavrhl Rusko. Není však v možnostech dostupných historických pramenů prokázat oprávněnost tohoto výroku.

Minulost a současnost

Rudé kolo je zároveň reflexí o současnosti. Postačí jeden příklad, ostatně velmi malebný. Solženicyn rehabilituje plukovníka Mjasojedova, popraveného na základě křivé obžaloby, poukazuje na denunciaci "té svině, podporučíka Kolakovského", která byla příčinou procesu a posléze rozsudku smrti. V době, kdy Rudé kolo vycházelo v Paříži, byla na moskevských pultech kniha vychvalující "odvahu, inteligenci a zásluby ruského důstojníka Jakova Kolakovského"...

Význam Rudého kola, aktuálnost této epopoje je však mnohem závažnější, než by mohly doložit podobné příklady. Solženicyn ukazuje, jak nezbytné je pro člověka, aby o sobě rozhodl sám, zvolil si svobodně, jak bude žít - žít ve své zemi, svém domově. Autor Rudého kola navrhuje jakousi "střednici" mezi politikou levice a pravice, za ideální pokládá politiku Stolypinovu, ta se "pohybuje na tomto tenoukém ostří".

Pouze svobodní lidé mohou vytvořit "elitu" či "aktivní menšinu". A jehom ta může aktivně ovlivnit dějiny. V době, kdy se v Rusku dalo Rudé kolo do pohybu, země onu "aktivní menšinu" neměla. O následcích budou vyprávět příští "uzly".

"Zpráva" o minulosti se obrací k současnosti i budoucnosti; stačí pochopit, co bylo spácháno, pochopit, že jen člověk sám může rozhodnout sám za sebe. Solženicyn nevyzývá k loajalitě s režimem a vládou, nýbrž k věrnosti sobě samému, věrnosti Domovu, ve kterém přežívají pravé hodnoty.